

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.63>
УДК 342.7

ЗАХИСТ ПРАВА НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Стадник І.М.,
*заступник голови Вінницького апеляційного суду,
аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса
e-mail: i.stadnyk@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0827-376X*

Стадник І.М., Захист права на особисте життя в практиці Європейського суду з прав людини та конституційного суду України.

Центральною цінністю конституціоналізму є права людини, процес їх захисту - один з найбільш важливих елементів легітимації державної влади.

В статті досліджується практика КСУ, ЄСПЛ щодо захисту права людини на особисте життя. Особливості захисту конституційного права на особисте життя виділяються з урахуванням того, що процес конституційного захисту прав людини розглядаються як з формальної точки зору через аналіз конкретних конституційних норм, так і в контексті того, наскільки реальними вони є, наскільки ефективним є їх захист в повсякденному правовому житті.

В статті зроблені наступні висновки. Позиції КСУ кореспондуються і зі сталими правовими позиціями ЄСПЛ щодо того, що гарантування зобов'язує державу не лише проголошувати, декларувати теоретичні чи ілюзорні права і свободи, а й забезпечувати практичність та ефективність прав, можливість їх реалізації. Відповідно, основними цілями ЄСПЛ є забезпечення й розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства, забезпечення реальних, практичних, ефективних прав людини, відповідно, в такому контексті конституції, основні закони європейських держав повинні виражати, передусім, збалансований розподіл повноважень між носіями влади та їхніх позитивних і негативних обов'язків щодо забезпечення прав людини.

ЄСПЛ дотепер не дає чіткого визначення «приватного» життя», свідомо уникаючи спроб такого роду, лише окреслює окремі аспекти поняття і надає перевагу (як правило) зосередженню на конкретному питанні. Аналогічно КСУ наголошує на неможливості визначення абсолютно всіх видів поведінки фізичної особи у сферах особистого життя, оскільки особисті права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними.

В статті доводиться, що, враховуючи українську конституційну доктрину, правові позиції КСУ та ЄСПЛ, по-перше, доцільним є тлумачення змісту конституційних прав людини не через букву закону, а через його дух; розгляд процесу конституційного захисту прав людини в контексті їх реальності, практичності та ефективності. По-друге, такий самостійний спосіб захисту як припинення дії, яка порушує право, не є достатнім щодо захисту конституційного права на особисте життя, принцип поваги до особистого життя обов'язково повинен включати необхідність належного відшкодування у випадку, якщо таке порушення (втручання) відбувається свавільно чи всупереч законодавству.

Ключові слова: конституціоналізм, конституційні права людини, право на особисте життя, захист права, правові позиції.

Stadnyk I. Protection of the Right to Personal Life in the Practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine.

Annotation. The central value of constitutionalism is human rights, the process of their protection is one of the most important elements of the legitimization of state power. The article examines the practice of the Constitutional Court, the ECHR on the protection of human rights to private life. The features of the protection of the constitutional right to privacy are highlighted taking into account the fact that the process of constitutional protection of human rights is considered both from a formal point of view through the analysis of specific constitutional norms, and in the context of how real they are, how effective their protection is in everyday legal life.

The article draws the following conclusions. The positions of the Constitutional Court also correspond with the established legal positions of the ECHR regarding the fact that guaranteeing obliges the state not only to proclaim, declare theoretical or illusory rights and freedom, but also to ensure the practicality and effectiveness of rights, the possibility of their implementation. Accordingly, the main objectives of the ECHR are to ensure and develop the ideals and values of a democratic society, to ensure real, practical, effective human rights, respectively, in this context of the constitution, the basic laws of European states should first of all express a balanced distribution of powers between the holders of power and their positive and negative responsibilities to ensure human rights.

The ECHR still does not give a clear definition of «private life», deliberately avoiding attempts of this kind, only identifies certain aspects of the concept and prefers (as a rule) focusing on a specific issue. Similarly, the CCU notes the impossibility of defining absolutely all types of behavior of an individual in the spheres of personal life, since personal rights are part of natural human rights, which are not exhaustive.

The article proves that, taking into account the Ukrainian constitutional doctrine, the legal positions of the Constitutional Court and the ECHR, firstly, it is advisable to interpret the content of constitutional human rights not through the letter of the law, but through its spirit; consideration of the process of constitutional protection of human rights in the context of reality, practicality and efficiency. Secondly, such an independent method of protection as the termination of an action that violates the right is not sufficient to protect the constitutional right to privacy, the principle of respect for privacy must necessarily include the need for adequate compensation in the event that such violation (interference) occurs arbitrarily or contrary to the law.

Key words: constitutionalism, constitutional human rights, the right to privacy, protection of law, legal positions.

Постановка проблеми. В сучасних умовах нестабільності можна спостерігати сталий правовий песимізм і навіть нігілізм, що переходить зі сфери емоцій, почуттів, відчуттів у площину стійких переконань, уявлень. В результаті наявна соціальна і правова проблеми формування вільної, самодостатньої особистості, здатної самостійно мислити, приймати рішення, усвідомлювати та брати на себе відповідальність за наслідки своїх дій.

Тільки в умовах гарантування і забезпечення прав і свобод людини, розвитку правосвідомості, світогляду сучасного суспільства і сучасної особистості [1], правових позицій можливе формування адекватного до потреб часу простору людського буття.

Конституція 1996 року свого часу була визнана однією з найдемократичніших у Європі, а положення розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина такими, що відповідають міжнародним стандартам [2], при цьому, як зауважували В. Тацій та Ю. Тодика [3, с. 3], вона стала «фундаментальною основою для формування в державі власне національної правової системи романо-германського типу з усіма притаманними їй якісними характеристиками», що в свою чергу, склало «ключову проблему парадигми конституціоналізму посттоталітарних країн» [4, с. 42], котру Венеціанська комісія визначила як гру «з правилами», а не «за правилами» [5, с. 4].

В сучасній науковій літературі все частіше піднімаються питання необхідності пошуку нових підходів, ідей, концепцій розвитку вчень про державу, право, конституціоналізм у межах людського виміру та загальносоціальної правосвідомості [6, с. 439].

Центральною цінністю конституціоналізму мають бути права людини, оскільки, за словами Г. Клімової та С. Максимової, вони формують серцевину конституційного ладу [7, с. 134], процес їх захисту - один з найбільш важливих елементів легітимації державної влади. За висловом видатного українського правознавця Б. Кістяківського, державна влада в конституції обмежується правами людини, які за необхідності повинні бути забезпечені, оскільки це є одною з головних цілей існування держави як такої, «у ролі ушляхетнення та піднесення людини полягає істинна сутність й ідеальна природа держави» [8, с. 239].

В такому сенсі поєднується і два розуміння конституціоналізму - як певної моделі організації та функціонування державної влади та специфічної системи цінностей, на чому наголошує і Д. Гелд, який вказує, що легітимним політичне керівництво держави стає лише тоді, коли воно спрямовує свої дії на захист прав людини та посилення автономії особистості [9, с. 185].

Характеризуючи ступінь наукового висвітлення проблем прав людини, треба відзначити роботи таких авторів як: М. Антонович, К. Бабенко, О. Зайчук, Р. Калюжний, А. Колодій, М. Корнієнко, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Петришин, О. Пушкіна, П. Рабінович, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко.

Мета статті – виявити особливості захисту права на особисте життя в контексті практики Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Треба погодитися з позицією К. Бабенка, що процес конституційного захисту прав людини необхідно розглядати не тільки з формальної точки зору через аналіз конкретних кон-

ституційних норм, не звертаючи увагу на систему їх гарантій, можливість їх практичної реалізації, а й в контексті того, наскільки реальними вони є, наскільки ефективним є їх захист в повсякденному правовому житті [10].

Конституційний Суд України вказував, що «суспільство, в якому права і свободи людини і громадянина не гарантовано та не здійснено поділу влади, не має конституції в її сутнісному розумінні. Таким чином, Конституція України буде відповідати своїй природі та функціональному призначенню лише тоді, коли поділ влади та гарантії прав і свобод будуть адекватно відображені в її тексті й належним чином реалізовуватимуться на практиці» (пункт 8 мотивувальної частини Висновку від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019).

У своєму Рішенні №22-рп/2004 від 24.12.2004 року у справі про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» Конституційний Суд України наголошує, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, яке потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для їх здійснення (пункт 3.2. абзац 4 мотивувальної частини) [11].

Як справедливо підкреслює суддя КСУ Скомороха В.Є в Окремій думці стосовного вказаного Рішення, «гарантування зобов'язує державу не лише проголошувати, декларувати права і свободи, але й дбати про їх здійсненність, можливість реалізації» [12].

Такі позиції Конституційного Суду України кореспондуються і зі сталими правовими позиціями Європейського суду з прав людини, відповідно до яких Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року «прагне гарантувати не права, які є теоретичними чи ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними» (Рішення ЄСПЛ по справі «Ейрі проти Ірландії», 09.10.1979 р. [13] норми як правового акту, що забезпечує захист прав людини мають тлумачитися й застосовуватися таким чином, «аби зробити її гарантії реальними й ефективними» (Рішення ЄСПЛ по справі «Сьорінг (Soering) проти Сполученого Королівства», 07.07.1989 р. [14]), повинні «гарантувати права, здійснення яких буде практичним і результативним, а не теоретичним та ілюзорним» (Рішення по справі «Пантелеєнко (Panteleyenko) проти України», 29.06.2006 р. [15]).

Таким чином, основні цілі Конвенції - забезпечення й розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства, забезпечення реальних, практичних, ефективних прав людини, відповідно, в такому контексті конституції, основні закони європейських держав повинні виражати, передусім, збалансований розподіл повноважень між носіями влади та їхніх позитивних і негативних обов'язків щодо забезпечення прав людини.

У доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисних організацій неодноразово підкреслювалась особлива чутливість приватної сфери та системність порушень, враховуючи це, стан захисту права на приватність, права на особисте життя включено до Індикаторів місцевої правозахисної паспортизації, розроблених УГСПЛ спільно зі Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Приватність, таємниця особистого життя і комунікацій, недоторканність житла - ці прояви особистої свободи гарантовані міжнародними актами та конституціями демократичних держав.

Стаття 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. передбачає, що ніхто не може бути підданий свавільному втручанням в його особисте і сімейне життя. Стаття 8 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожному право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Відповідно до статті 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією.

Європейський суд з прав людини дотепер не дав чіткого визначення «приватного» життя», свідомо уникаючи спроб такого роду, аналізуючи його підходи, Т. Фулей приходять до висновку, що, на думку Суду, є широким і вичерпному визначенню не піддається [16, с. 229-230]. Але враховуючи свою позицію, що його роль полягає «не у висловленні абстрактної думки, а в застосуванні Конвенції до конкретних фактів кожної окремої справи» (Рішення ЄСПЛ по справі «Прітті (Pretty) проти Сполученого Королівства», 29.04.2002 р., п. 75 [17]), Суд окреслює окремі аспекти поняття «приватне життя» і надає перевагу (як правило) зосередженню на конкретному питанні, або ж, враховуючи те, що поняття стикається з іншими сферами, які захищаються статтею 8 Конвенції (сімейним життям, житлом, кореспонденцією), використовує загальний підхід, не конкретизуючи, який саме аспект був порушений.

Якщо узагальнити, то з позиції Суду, концепція недоторканності особистого життя виходить за вузькі межі гарантій життя, вільного від небажаної публічності, належить сфері безпосередньої особистої автономії. Сюди відносяться аспекти фізичної та моральної недоторканності та забезпечує поле, в межах якого кожен може вільно займатися розвитком своєї особистості.

Конституційний Суд України в Рішенні від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 [18] визначає «особисте життя» фізичної особи як її поведінку в сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, дружніх, професійних, ділових та інших стосунків поза рамками здійснюваної громадської діяльності, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування.

При цьому аналогічно підходу ЄСПЛ наголошує на неможливості визначення абсолютно всіх видів поведінки фізичної особи у сферах особистого життя, оскільки особисті права «є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо».

Застосовуючи системний аналіз положень ч. 1,2 статті 24, ч.1 статті 32 Конституції, КСУ доходить висновку, що реалізація права на недоторканність особистого гарантується кожній особі незалежно від статі, політичних, майнових, соціальних, мовних чи інших ознак, а також статусу публічної особи.

Треба зазначити, що в практиці КСУ не багато справ, що стосуються захисту права на особисте життя (права на недоторканність особистого життя), окрім зазначеного вище:

- в контексті офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) щодо заборони не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, надання згоди щодо недієздатної особи та свідчень про особу, що належать до конфіденційної інформації (Рішення КСУ від 30 жовтня 1997 року № 5-зп/1997 [19];
- при вирішенні питання щодо відповідності Конституції України положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», коли прийшов висновок, що проведення спеціальної перевірки, яка передбачена п.п. 2, 3 ч.2 статті 9 Закону № 1506, стосовно близьких та інших осіб, зазначених в абз. 2 ч.1 статті 1 цього Закону суперечить положенням статті 32, ч. 1 статті 64 Конституції України (Рішення КСУ від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 [20];
- при вирішенні питання щодо конституційності окремих положень абз. 1 п. 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України, де КСУ визначає критерії законності втручання у конституційне право особи на приватне життя, зокрема, наявність «підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідатиме принципу верховенства права, закріпленому в частині першій статті 8 Конституції України» (Рішення КСУ від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 [21].

Європейський суд з прав людини також констатував порушення права на повагу до приватного (особистого) життя у справах проти України.

У згаданій вище справі «Пантелеєнко (Panteleyenko) проти України» Суд визнав порушення права на повагу до особистого життя, гарантованого пунктом 1 статті 8 Конвенції зберігання і використання державними органами інформації про особисте життя людини.

У справі «Заїченко (Zaichenko) проти України» від 26 лютого 2015 року Суд визнав порушення статті 8 Конвенції у зв'язку із незаконністю збирання органами внутрішніх справ відомостей про заявника у контексті його судово-психіатричної експертизи без його згоди [22].

У справі «Гарнага (Garnaga) проти України» від 16 травня 2013 року порушення Конвенції проявилось у наявності належним чином та достатньою мірою мотивованих національним законодавством обмежень, накладених на зміну по батькові [23].

Звільнення заявника з посади судді було визнано втручанням в його право на повагу до приватного життя у справі «Олександр Волков (Oleksandr Volkov) проти України» від 9 січня 2013 р. [Справа «Олександр Волков (Oleksandr Volkov) проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947.]

Особливу увагу хотілось би привернути до справи «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук (Vladimir Polishchuk and Svetlana Polishchuk) проти України» [24], де Суд до принципу поваги до приватного життя включив необхідність належного відшкодування у випадку, якщо таке втручання відбулося всупереч закону чи свавільно, інакше особа буде продовжуватиметься вважатися «жертвою».

Висновки. Враховуючи українську конституційну доктрину, правові позиції Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, доцільним представляється тлумачення змісту конституційних прав людини не через букву закону, а через його дух; розгляд процесу конституційного захисту прав людини в контексті їх реальності, практичності та ефективності.

Вважаємо, що такий самостійний спосіб захисту як припинення дії, яка порушує право, не є достатнім щодо захисту конституційного права на особисте життя, принцип поваги до особистого життя обов'язково

повинен включати необхідність належного відшкодування у випадку, якщо таке порушення (втручання) відбувається свавільно чи всупереч законодавству.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. Відродження поваги до права в контексті розвитку правової свідомості та правової усвідомленості. *Віче*. 2014. №9. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4168/> (дата звернення 12.09.2021р.).
2. Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації. *Віче*. 2014. №23. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4466/> (дата звернення 12.09.2021р.).
3. Тацій В., Тодика Ю. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму. *Право України*. 2001. №6. С.3-7.
4. Нерсисянц В. Перестройка и правовое мышление. *Советское государство и право*. 1987. №9. С. 40-44.
5. Стрижак А. А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України: науково-популярне видання К.: Логос, 2013. 132 с.
6. Гоменюк З.П. Онтологічні підходи Б. Кістяківського до з'ясування взаємозалежності права і держави. *Науковий вісник Львівського державного університету*. 2013. №1. С.438-446.
7. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків : Право, 2009. 352с.
8. Кістяківський Б.О. Держава і особистість / Богдан Кістяківський. Вибране. К.: Абрис, 1996. С. 237-274.
9. Гелд Д. Демократія та глобальний устрій. К.: Port-Royal, 2005. 358с.
10. Бабенко К.А. Права людини як об'єкт конституційного захисту. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/256-prava-lyudini-yak-ob-ekt-konstitutsijnogo-zakhistu.html> (дата звернення 20.10.2021р.).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») №22-рп/2004 від 24.12.2004 року. Офіційний вісник України. 2004. №52. Ст.3455.
12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В.Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (254к/96-ВР) (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text>.
13. Справа «Ейрі (Airey) проти Ірландії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 09 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#Text.
14. Case of Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88): Judgment from 07 July 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>.
15. Справа «Пантелеєнко (Panteleyenko) проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274#Text.
16. Фулей Т. Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та таємниці кореспонденції: підходи Європейського суду. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2004. № 3. С. 227-237.
17. Справа «Прітті (Pretty) проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського суду з прав людини від 29 квітня 2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text.
18. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. *Офіційний вісник України*. 2012. №9. Ст.332.
19. Рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року № 5-зп/1997 у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г.Устименка). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>.
21. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції

України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>.

22. Справа «Заїченко (Zaichenko) проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 26 лютого 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87#Text.

23. Справа «Гарнага (Garnaga) проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 16 травня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_960#Text.

24. Справа «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук (Vladimir Polishchuk and Svetlana Polishchuk) проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 29 липня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_822#Text.